

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED):

1. Індекс інклюзії: загальноосвітній навчальний заклад: Навчально-методичний посібник/Кол.упорядників: Патрикеева О.О., Софій Н.З., Луценко І.В., Василяшко І.П. Під заг.ред. Шинкаренко В.І. – К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2011. - 96с.

Patrykееva, O.O., Sofiy, N.Z., Lutsenko, I.V., and Vasylashko, I.P. (2011). Index inkluzii: zahalnoosvitniy navchanyiy zaklad [Index for inclusion: comprehensive educational establishment]. Kyiv:Pleyady (In Ukrainian).

2. Barber, N., & Turner, M. (2007). Even while they teach, newly qualified teachers learn. *British Journal of Special Education*, 34 (1), 33 – 9. (In English).

3. Lewis, A., & Norwich, B. (Eds.). (2005). *Special teaching for special children? Pedagogies for inclusion*. Maidenhead: Open University Press. (In English).

Sofii N.Z. Learning communities as the strategy of teachers` professional development

The article considers the role of learning communities as the strategy of the professional development of teachers in the process of the development of inclusive education both at the level of classroom and at the level of school. The author described the main characteristics of the learning communities, mentioned the main competencies of the teachers necessary to work in an inclusive learning environment.

Key words: learning communities, joint learning, inclusive education, Index for inclusion, inclusive values.

Софій Н.З. Обучающиеся сообщества как стратегия профессиональной подготовки педагогов

Аннотация. В статье рассмотрено роль обучающихся сообществ (профессиональных сообществ) как стратегии профессионального развития педагогов в процессе развития инклюзивного образования как на уровне отдельного класса, так и на уровне учебного заведения. Автором описано основные характеристики профессиональных сообществ, определено компетентности педагогов, необходимые для работы в инклюзивной обучающей среде.

Ключевые слова: обучающиеся сообщества, совместное обучение, инклюзивное образование, Индекс инклюзии, инклюзивные ценности.

УДК 159.922.76 – 056.48 : 616.896] : 159.9.072

Супрун Г. В.

Діагностичний інструментарій вивчення соціально-психологічної адаптації дошкільників з аутизмом

Анотація. Стаття містить огляд наявних методик вивчення соціально-психологічної адаптації дітей дошкільного віку з аутизмом. Робоча модель адаптації дітей з аутизмом у дослідженні містить три компоненти: внутрішній (індивідуально-психологічний), зовнішній (соціально-поведінковий) та середовищний. Діагностика внутрішнього компонента здійснюється стандартною методикою для вивчення аутизму у дітей (CARS) та адаптованими опитувальниками та листами спостереження для дітей типового розвитку. Для діагностики специфічної особливості внутрішнього компонента адаптації дітей

з аутизмом було описано таку складову як соціальна перцепція. На основі сучасних зарубіжних та вітчизняних методик вивчення психічного розвитку дитини, зокрема соціальної сфери автор уточнив параметри соціальної перцепції дошкільників з аутизмом та критерії їх оцінювання. Діагностика зовнішнього компоненту соціально-психологічної адаптації дітей з аутизмом здійснюється адаптованим методом соціометрії та опитувальниками для педагогів (відповідність поведінки дитини ролевим вимогам). Змістом психодіагностики середовищного компоненту адаптації є психологічний клімат родини, дитячої групи та педагогічного колективу в закладі.

Ключові слова: соціально-психологічна адаптація; діти дошкільного віку; діти з аутизмом; діагностика соціально-психологічної адаптації; соціальна перцепція; діагностика соціального розвитку.

Психодіагностика соціально-психологічної адаптації дошкільників з аутизмом є важливою складовою наукового пошуку та практичного забезпечення оптимальних умов розвитку та навчання таких дітей.

Соціально-психологічна адаптація особистості в психології термінологічно окреслена неоднозначно. Науковці переважно поєднують тлумачення його складових: соціальна адаптація (соціалізація) та психологічна адаптація. Аналіз наукової літератури дозволив нам сформулювати робоче поняття соціально-психологічної адаптації дошкільників з аутизмом.

Соціально-психологічна адаптація дітей дошкільного віку з аутизмом є спеціально організований процес та результат взаємодії з соціальним мікро- та макросередовищем, під час якого, долаючи проблемні ситуації у сферах міжособистісних відносин, предметної взаємодії дитина оволодіває нормами соціальної поведінки, знаннями про себе, оточуючий світ, при цьому відбувається цілеспрямоване формування адаптивної поведінки як комплексного інтегрального утворення на рівні особистості.

Вивчення соціально-психологічної адаптації особистості у загальній психології охоплює значне коло проблем. Системний підхід спрямовує науковий пошук в наступних напрямках: соціально-психологічна адаптація як процес, як результат, як полікомпонентне явище.

У першому випадку науковці вивчають просторо-часові та динамічні особливості: як довго, які механізми забезпечують динаміку.

Дослідження соціально-психологічної адаптації як результату розглядає якісні особливості стану адаптованості/дезадаптованості особистості.

Соціально-психологічна адаптація як полікомпонентне явище науковцями визначається по-різному, але більшість умовно виокремлює внутрішній (індивідуально-психологічний, психологічний) та зовнішній (поведінковий, соціальний, соціально-поведінковий) компоненти. На нашу думку, доцільно включити до такої структурної моделі компонент середовищний, який розкриє зміст психологічних особливостей мікро- (родина) та макро- (однолітки та педагоги) середовища.

Проблемне поле досліджень соціально-психологічної адаптації у віковій психології охоплює теми шкільної дезадаптації першокласників та під час переходу учнів до старшої школи. Дошкільний період включає вивчення

проблем дезадаптації дітей раннього віку та дітей трирічного віку під час вступу до дошкільного навчального закладу. Ці проблеми зумовлені актуальними потребами навчально-виховного процесу: успішна адаптація дітей раннього віку та трирічок до умов закладу є передумовою їх подальшої успішної соціалізації та підготовки до навчання в школі.

До проблем соціально-психологічної адаптації дошкільників з аутизмом також можна віднести труднощі входження дитини в колектив однолітків та формування соціальних навичок, необхідних для переходу на етап шкільного навчання. Тому особливості соціально-психологічної адаптації дітей дошкільного віку з аутизмом є актуальними та потребують наукового вивчення, яке неможливе без практичного психодіагностичного дослідження. Аналіз сучасних досліджень з проблематики виховання та навчання дітей з аутизмом показав відсутність специфічних психодіагностичних інструментів для вивчення соціально-психологічної адаптації дітей цієї категорії.

У психології особистості соціально-психологічна адаптація вивчається за допомогою широкого вибору діагностичних методик. Відповідно до запропонованої структурної моделі соціально-психологічної адаптації дитини з аутизмом (внутрішній, зовнішній та середовищний компоненти) розглянемо можливі способи та підходи для їх психодіагностичного вивчення.

Психологічний компонент соціально-психологічної адаптації особистості більшістю досліджень визначається як емоційна складова, а саме, рівень тривожності, емоційної напруги. Ця складова характеризує суб'єктивний рівень комфорту та почуття безпеки особистості в групі. Для його вимірювання використовуються такі методики: шкала соціально-психологічної адаптованості К. Роджерса та Р. Даймонда, тест С. Розенцвейга, тест шкільної тривожності у модифікації А. Прихожан. У дітей дошкільного віку застосовують метод спостереження за емоційним станом впродовж дня, анкети та опитувальники для вихователів та батьків, які з'ясовують наявність та частоту проявів ознак психічної напруги (О. Захаров). Ці методики із незначною адаптацією можуть використовуватись для вивчення цього компоненту соціально-психологічної адаптації і у дошкільників з аутизмом.

Дослідники соціально-психологічної адаптації особистості виокремлюють також додаткові параметри відповідно до контексту дослідження, його предмету та завдань. Так, дослідження соціально-психологічної адаптації особистості в екстримальних умовах концентруються на особливостях впливу фізіологічних процесів на стресостійкість особистості. Соціально-психологічну адаптацію особистості керівника досліджують крізь призму вивчення інтелектуальних, комунікативних якостей особистості. Розроблення різних аспектів соціально-психологічної адаптації дорослих фокусується на механізмах психологічного захисту особистості (заперечення, опір, раціоналізація, витіснення тощо).

У віковій психології соціально-психологічну адаптацію підлітків пов'язують з різноплановими особистісними якостями, передусім такими, що характеризують їхній комунікативний і когнітивний розвиток. Особливості адаптації дітей раннього віку розглядають у контексті проблеми дезадаптації та особливості розвитку спілкування як діяльності.

У спеціальній психології тему соціально-психологічної адаптації вивчають переважно у першокласників (адаптації до навчання в школі), учнів під час перехідного етапу від молодшої до середньої ланки та випускників спеціальних шкіл (адаптація до трудової діяльності). Поруч з традиційними складовими цього явища (соціальної статус, особливості міжособистісних зв'язків між членами групи) дослідники зупиняються на ключових особливостях дітей певної категорії (пізнавальна активність, зорове та слухове сприймання) та загальних психологічних явищах (спілкування, навчальна діяльність, довільність психічних процесів, мовленнєвий розвиток).

Для вивчення особливостей соціально-психологічної адаптації дошкільників з аутизмом логічно зупинитись на відмінностях таких дітей. Останній перегляд DSM-V визначає центральними порушеннями при аутистичному розладі в наступних сферах психічного розвитку: стійкий дефіцит соціальної комунікації та соціальної взаємодії. Тому в нашому дослідженні ми зупинились також на діагностиці особливостей соціальної взаємодії дошкільників з аутизмом. Для цього у світовій практиці використовують стандартизовані методики (CARS, ADOS, PEP-R).

Рейтингова шкала аутизму для дітей (CARS) – стандартизована діагностика, яку доцільно використовувати для динамічної оцінки аутичних дітей у віці від 2 років. В основу шкали покладене безпосереднє спостереження за поведінкою дитини. У процесі дослідження оцінюють 15 параметрів (взаємини з людьми; наслідування; емоційні реакції; моторну вправність; використання предметів; адаптаційні зміни та інші), які співвідносяться з DSM-IV (Т. Скрипник, 2010).

У дітей дошкільного віку соціальна взаємодія є складовою частиною спілкування під час діяльності (М. Лісіна, Б. Скіннер). Тому ми звернулись до існуючого досвіду діагностики процесу спілкування. Аналіз та узагальнення вітчизняних та закордонних наукових джерел дозволив нам виокремити параметри, за якими можна здійснювати оцінку особливостей та рівня розвитку соціальної взаємодії дошкільників з аутизмом під час спільної діяльності: реагування на ім'я, відповідь на соціальну посмішку, привернення уваги, ініціативність, чутливість до дій дорослого (очікування дій з предметами, очікування соціальних дій), емоційне включення дитини у спілкування з дорослим та однолітками (прагнення відтворити зразок дій, орієнтування на оцінку дорослого, мовленнєвий супровід діяльності), контакт під час взаємодії (зоровий, тактильний, вербальний, фізичне наближення/віддалення). В основу цього узагальнення було взято параметри таких діагностичних інструментів, як: CARS, ADOS, діагностика психічного розвитку дітей дошкільного віку (О. Смирнова, Л. Галігузова, Т. Єрмолова, С. Мещерякова. 2007), вивчення відхилень в розумовому розвитку старших дошкільників (Н. Стадненко, Т. Ілляшенко, А. Обухівська, 2006).

Відповідно ми уточнили показники обраних параметрів та їхні критерії оцінювання. Розглянемо їх нижче.

Параметр «реагування на ім'я». Показники параметру: повернення дитини в бік дорослого після називання її імені, зоровий пошук джерела звуку, утримання зорового контакту на обличчі дорослого. Критерії оцінювання:

дитина повертається в бік дорослого та дивиться в очі, який називає її по імені якнайменше після 1 спроби; дитина повертається в бік дорослого та дивиться в очі, який називає її по імені якнайменше після 3 спроби, дитина не повертається в бік дорослого, який називає її по імені навіть після 4 спроби.

Параметр «відповідь на соціальну посмішку». Показник параметру: дитина побачивши посмішку на обличчі дорослого, усміхається у відповідь. Критерії оцінювання: дитина усміхається у відповідь на посмішку дорослого впродовж 2 секунд/найближчого часу, дитина усміхається у відповідь на посмішку дорослого впродовж 4 секунд певного часу або після другої спроби дорослого, дитина усміхається у відповідь на посмішку дорослого впродовж тривалого часу/ більше 6 секунд або після третьої спроби дорослого, дитина не усміхається у відповідь на посмішку дорослого після 4 спроб.

Параметр «привернення уваги». Показник параметру: відповідь дитини на привертання уваги дорослим. Критерії оцінювання: дитина реагує на слова дорослого та здійснює пошукові зорові дії, дитина реагує на слова та погляд дорослого та дивиться в означеному поглядом напрямі; дитина реагує на вказівний жест та слова дорослого та дивиться в означеному жестом напрямі, дитина не реагує на жодний зі способів привертання уваги дорослим.

Параметр «ініціативність у взаємодії та спілкуванні». Показник дитина вербально, жестами, мімікою та фізичними діями привертає увагу дорослого до бажаного об'єкту чи до бажаної спільної предметної/соціальної дії. Критерії оцінювання: дитина активно доступними способами демонструє різні способи контакту (вербальний, зоровий, фізичне наближення, вказівний жест), дитина проявляє ініціативу під час одного виду спільної дії з дорослим (переважно, предметні дії), дитина несміливо проявляє ініціативу, переважно слідує за ініціативою дорослого, дитина не проявляє ініціативи до включення дорослого до своєї діяльності.

Параметр «чуливість до дій дорослого». Показники очікування дій з предметами (1), очікування соціальних дій (2). Критерії оцінювання: 1 – дитина різними способами виражає бажання повторити дію з предметом (вербально, жестом), дитина несміливо виражає бажання повторити дію з предметом (тихо говорить, використовує невиразні жести), дитина не виражає бажання повторити дію з предметом (самостійно наближується до предмета з метою розпочати з ним дію), дитина демонструє байдужість та ні в який спосіб не виражає бажання повторити дію з предметом; 2 – дитина різними способами виражає бажання повторити соціальну взаємодію (вербально, жестом, фізично наближується), дитина несміливо виражає бажання повторити соціальну взаємодію (тихо говорить, використовує невиразні жести), дитина не виражає бажання повторити соціальну взаємодію (фізично наближується до дорослого, використовує невиразні чи не функціональні жести з метою розпочати соціальну взаємодію), дитина демонструє байдужість та ні в який спосіб не виражає бажання повторити соціальну взаємодію.

Параметр «емоційне включення дитини у спілкування з дорослим». Показники: прагнення відтворити зразок дій (1), орієнтування на оцінку дорослого (2), мовленнєвий супровід діяльності (3). Критерії оцінювання: 1 – дитина робить спроби повторити дію дорослого до повного відтворення зразка;

дитина робить кілька спроб відтворити зразок, але не доводить правильну дію до кінця; дитина робить спробу відтворити зразок, але в цілому діє по-своєму, дитина ігнорує зразок, діє по-своєму; 2 – дитина наполегливо вимагає оцінки дорослого та враховує її у своїх діях; дитина шукає оцінки дорослого, але не завжди враховує її у своїх діях; дитина радіє похвалі та засмучується від засудження, але не корегує свої дії під впливом оцінки; дитина не орієнтується на оцінку дорослого; 3 – дитина активно користується мовленням, дитина рідко використовує мовлення, дитина не супроводжує дії мовленням.

Параметр «контакт під час взаємодії». Показники: засоби (зоровий, тактильний, вербальний) та зміст. Критерії оцінювання: дитина доцільно використовує зоровий, тактильний, вербальний види контакту під час взаємодії; дитина надає перевагу якомусь одному засобу встановлення та підтримання контакту; дитина епізодично контактує з дорослим, користуючись одним засобом; контакт з дитиною змістовний, відповідно до діяльності; контакт з дитиною змістовний, але ускладнений сором'язливістю, нерішучістю; контакт з дитиною поверховий, епізодичний, зміст якого часто змінюється впродовж взаємодії з дорослим; контакт з дитиною практично не встановлюється, змістом якого є враження від різноманітних подразників.

Означені параметри були нами узагальнені під терміном соціальна перцепція, що входить до індивідуально-психологічного (внутрішнього компоненту) соціально-психологічної адаптації дошкільників з аутизмом.

Соціально-поведінкова (зовнішня) складова соціально-психологічної адаптації дітей з аутизмом є показником інтеграції особистості в колектив, її взаємодія з однолітками та дорослими, сформованість та якість стосунків між ними. Параметрами цієї складової є соціометричний статус та емоційна експансивність особистості. Класичною методикою вивчення соціальної адаптації особистості є соціометрія та дослідження відповідності поведінки дитини рольовим вимогам у соціумі.

Соціометричний статус відображає престиж особистості у спілкуванні з іншими членами групи та характеризує успішність реалізації соціальної ролі. За цим показником, зазвичай, здійснюють ранжування та визначають ранг особистості в структурі групового спілкування. У дошкільному віці соціальний статус відображає сформованість соціальної сфери дитини, її соціальну зрілість. Це є однією з передумов подальшого пізнавального розвитку та психічного розвитку в цілому. Для дошкільників міжособистісні стосунки з однолітками не є ключовою соціальною ситуацією. Для психічного розвитку дитини цього вікового періоду формуючий вплив чинить міжособистісна взаємодія зі значимими дорослими. Але здатність вступати в стосунки з однолітками та підтримувати їх неможливо переоцінити.

Для нашого дослідження цінним є такий показник соціальної складової адаптаційного процесу як емоційна експансивність особистості. Це характеристика кількості виборів цією особистістю інших членів групи. Цей показник характеризує такі якості дитини, як прагнення та готовність встановлювати стосунки з однолітками, потребу у спілкуванні цієї дитини. Діти з великим позитивним індексом експансивності легко йдуть на контакт, активно взаємодіють з однолітками, отримують задоволення від спілкування.

Відповідно діти з негативним індексом експансивності мають певні труднощі у розвитку соціальної сфери, замкнені, надають перевагу індивідуальній грі. Цей показник, на нашу думку, є дуже важливим індикатором соціального розвитку дітей з аутизмом, які мають виразні порушення у сфері соціальної взаємодії.

Соціометричні дослідження міжособистісної взаємодії підлітків дали змогу науковцям виокремити чотири умовні підгрупи: лідери («зірки» – високий соціометричний статус та позитивний індекс експансивності), прийнятні (середні показники статусу та експансивності), відкинута (низький статус та позитивна експансивність) та ізольовані (високий статус та низька експансивність).

Діагностика відповідності поведінки дитини рольовим очікуванням здійснюється за допомогою опитувальників для дорослих. Такі опитувальники містять ряд тверджень, що розкривають зміст очікуваної рольової поведінки для дитини дошкільного віку в умовах навчального закладу. Ця поведінка охоплює основні типи ситуацій під час навчально-виховного процесу. Типові опитувальники («Поведінковий портрет», «Знання правил поведінки») легко адаптуються для оцінки поведінки дітей з аутизмом.

Для діагностики середовищного компонента соціально-психологічної адаптації дошкільників з аутизмом ми спиралась на теорію середовищних ресурсів, яка є основою для успішної організації навчального простору для дітей з особливими освітніми потребами (С. Гайдукевич, 2006). Відповідно до цієї теорії описано 4 групи ресурсів освітнього середовища: предметні ресурси (приміщення, меблі, навчальне обладнання тощо); просторові ресурси (робоче поле, робоче місце, маршрути пересування в просторі); організаційно-сміслові ресурси (правила, норми навантаження); соціально-психологічні ресурси (значущі інші люди, соціальні ролі, стосунки, почуття, соціальний статус). Четверта група ресурсів, на нашу думку, може бути предметом психологічного дослідження як середовищний компонент моделі соціально-психологічної адаптації дошкільників з аутизмом. Умовно середовищний компонент можна позначити як психологічний клімат в родині та в закладі. Але предметом нашого дослідження є особистість дитини з аутизмом, тому особливості цього компоненту соціально-психологічної адаптації дітей з аутизмом повинні розглядатись в додаткових роботах.

Огляд діагностичного інструментарію для вивчення соціально-психологічної адаптації дошкільників з аутизмом дає змогу зробити наступні висновки.

Для психодіагностики соціально-психологічної адаптації дошкільників з аутизмом немає специфічних методик, тому використовуються наявні методи діагностики особливостей аутистичного порушення та соціометричні методи. Тому актуальною є потреба в адаптації традиційних соціометричних методик відповідно до особливостей дошкільників з аутизмом.

Діагностика індивідуально-психологічного (внутрішнього) компоненту соціально-психологічної адаптації дітей з аутизмом може здійснюватись специфічними методами вивчення особливостей аутистичного порушення (CARS) та адаптованими методиками для дітей типового розвитку цієї вікової

components made CARS technique and adapted questionnaire and observation sheets of typical children. Author analyzed of modern foreign and domestic methods of studying the mental development of children in particular the social sphere. Social perception defines a specific feature of the internal components of adaptation of children with autism. Specified parameters social perception of preschoolers with autism and evaluation criteria are responding to the name, the answer to the social smile, drawing attention, initiative, sensitivity to the actions of adults, including the child in emotional communication with adults and peers while interacting contact the parameters of social perception of children with autism. These parameters were developed on the basis of diagnostic methods: study of psychological development of early age children (O. Smirnova, L. Galiguzova, Ermolaeva T. et al., 2007); diagnostic of deviations in cognitive development (N. Stadnenko, T. Illiashenko, A. Obukhivska, 2006) and ADOS. Diagnostics external component of social and psychological adaptation of children with autism carried adapted method of social elections and questionnaires for teachers (determining compliance with the requirements of role-playing child behavior). The psychological environment of the family, child groups and teachers of kindergarten is the content diagnostic environmental component of adaptation.

Key words: *social and psychological adjustment; social interaction, preschool children; children with autism; diagnostic of social and psychological adjustment; social perception; social development.*

Супрун А.В. Диагностический инструментарий изучения социально-психологической адаптации дошкольников с аутизмом

Аннотация. Статья содержит обзор психодиагностический методик изучения социально-психологической адаптации детей дошкольного возраста согласно предложенной рабочей модели. Рабочая модель социально-психологической адаптации дошкольников с аутизмом содержит три компонента: внутренний (индивидуально-психологический), внешний (социально-поведенческий) и средней. Диагностика внутреннего компонента осуществляется стандартными инструментами изучения аутизма у детей (CARS) и адаптированными опросниками и листами наблюдения для детей этого возраста. Изучение специфической особенности индивидуально-психологического компонента адаптации детей с аутизмом включает диагностику социальной перцепции. На основе существующих зарубежных и отечественных методик диагностики социальной сферы психического развития детей дошкольного возраста автор уточнил параметры и критерии оценивания социальной перцепции детей с аутизмом. Изучение социально-поведенческого компонента с адаптации детей с аутизмом может осуществляться адаптированным методом социометрии, а также стандартными опросниками для изучения соответствия поведения ребенка ролевым ожиданиям. Содержанием психодиагностики средового компонента адаптации является психологический климат семьи, детской группы и педагогического коллектива учебного заведения.

Ключевые слова: *социально-психологическая адаптация; дети дошкольного возраста; дети с аутизмом; диагностика социально-психологической адаптации; социальная перцепция; диагностика социального развития.*